

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A TENGERENTÚLRA VÁNDORLÁS TÖRTÉNETI KUTATÁSÁNAK PROBLÉMÁI (1870—1970)

PUSKÁS JULIANNA

Bevezetés

Könyvek, tanulmányok és konferenciák sora tanúsítja, hogy alig van olyan társadalmi jelenség, amely a tudományok annyi ágát foglalkoztatná, mint a nemzetközi migráció.

Különböző egyetemi diszciplínák keretében folynak világszerte a kutatások deduktív és induktív jellegű megközelítésekkel. E konferencia is mutatja, hogy ma már Magyarországon is a migrációt több tudományágban tanulmányozzák.

Kutatási területem a nemzetközi migráció XIX—XX. századi jelenségeinek társadalomtörténete; közelebbről az elmúlt száz esztendőben a tengerentúlra vándorlások Magyarországról, hullámaik alakulása, okai, a vándorlók típusai, hatásai a kibocsájtó és a befogadó társadalomra. Nyomon követem beilleszkedésük folyamatát az idegen környezetbe, a közösségek szervezéseit és a társadalmi—kulturális változásokat, az asszimiláció folyamatát.

Rövid historiográfiai áttekintésben szemléltetem a migráció helyének változásait a társadalomtörténeti kutatásokban. Jelentős fejlődést hangsúlyozhatok a II. világháború után, főleg az 1960-as évtizedtől. Említék néhány elméleti és módszertani irányzatot, amelyek meghatározóak a nemzetközi migráció kutatásában — az ún. „új társadalomtörténet-írás” fejlődésében.

A historiográfiai áttekintés után három problémát exponálok. A migráció legtöbb kutatóját foglalkoztatják ezek, legalábbis itt Közép-Kelet-Európában. Az objektív akadályok mellett talán még inkább a szubjektívek nehezítik reális értelmezéseiket. Eszmecserék és viták útján előre juthatnánk a fogalmak meghatározásában, tartalmuk azonos értelmezésében.

A nemzetközi migráció témái a történelemtudományban az 1950-es évekig

Szinte hihetetlen, hogy az 55 millió európai tengerentúlra vándorlása jó ideig majdnem érintetlenül hagyta a történetírást. Ennek oka kétségtelenül abban keresendő, hogy Európa történelme egyes nemzetek történelme, és népességükből tömegek elvándorlását a tengerentúlra lényegében negatív társadalmi jelenségnek minősítették. „A nemzeti történész részére a kivándorlás zavaró témának tűnik, amelyet legjobb nem tudomásul venni.”¹ A migráció jelenségeire történészek viszonylag későn kezdtek figyelni. Megelőzték őket statisztikusok, demográfusok, közgazdászok és szociológusok. A hagyományos történeti diszciplínák nem is nyújtottak tanulmányozásukhoz módszeres megközelítési szempontokat, irányelveket.

A modern szociológiát az 1910-es évek végén alapozta meg *Thomas és Znaniecki* híres munkája, a *The Polish Peasant in Europe and America*.² A szerzők lengyel parasztok esetét tanulmányozták levelekből, élettörténetekből, önéletrajzi írásokból. Amerikába vándorlásukat a tradicionálisból a modern társadalomba haladásként láttatták, „társadalmi szervezetlenség” és „személyes demoralizáció” megnyilvánulásaival. Ezek befolyásolták a vándorlók viselkedését, személyiségét és társadalmi életét új környezetükben. A modernizáció elméleteiben, élén *Robert*

¹ *Frank Thistlethwaite*: Migration from Europe to Overseas in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Rapports: XI Congrès International des Sciences Historiques, 5. Stockholm, 1960, 40—69. p.

² *William I. Thomas — Florian Znaniecki*: The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigration Group. 5. kötetben az 1—2. (Chicago 1918), 3—4. és az 5. kötet, Boston, 1919—1920.

Ezra Park elemzéseivel, a „dezorganizáció”, a „társadalmi szervezetlenség” fogalma jelentős szerepet töltött be a továbbiakban a „Chicagói szociológiai iskola” tudományos tevékenységében.³

A klasszikus szociológia e megállapításai az 1920-as és 1930-as évtizedben még az Egyesült Államokban is hatástalanok voltak a bevándorlás történéseire. Történészek munkásságukkal ekkor elsősorban etnikai csoportjaik legitimációját akarták az amerikai társadalomban elősegíteni. Témáikban az egyszeri régmúltat, a hősiességek és a kimagasló egyéni eredményeket igyekeztek dokumentálni.⁴ Nem vonzotta őket a kapitalista iparosítás tömegvándorlásainak története s erről a Thomas és Znaniecki rajzolta kép, amely valójában — bár szándék nélkül — inkább erősítette, mint gyengítette az ún. „új bevándorlókról” kialakult sztereotípiákat. A marginalitás és deviancia ellen-szerének sem értékelték a Thomas és Znaniecki munkájában előírt asszimilációt. Sőt: ezt olyan szociális problémának látták, ami fenyegette pozitív értékeléseiket etnikai csoportjuk fennmaradásának lehetőségeiről.⁵

Az 1950-es évektől a modernizációs elméletek gyorsan népszerűsödtek. Készítői már szívesen nyúltak vissza Thomas és Znaniecki jelzéseire. Figyelmüket különösen a dezorganizáció (felbomlás) kötötte le, és szinte teljesen elhanyagolták azok észrevételeit⁶ a „reorganizáció”-ról (újraszervezésről).

A The Polish Peasant hatása történészekre először Oscar Handlin munkáiban észlelhető. 1951-ben jelent meg „The Uprooted: The Epic Story of the Great Migrations That Made American People” című könyve, amivel Pulitzer-díjat nyert. Handlin diákok és tudósok új generációjának drámai hangvételben ecsetelte e művében a bevándorlás emberi költségeit. A falusi közösségek bensőséges világától az elválások személyi hatásait „elidegenedésként” írta le. Handlin a „gyökereiktől kiszakított” paradigmában fejezte ki a dezorganizáció és reorganizáció téziseit.⁷

Az „új társadalomtörténet-írás” formálódása

A vándorlások és következményeik tanulmányozásában mind Európában, mind a tengerentúli országokban újszerű megközelítések jelentkeznek az 1960-as évtizedtől. Nyitánya az 1960-ban Stockholmban tartott történész-világkongresszuson a „Migration from Europe to Overseas in the Nineteenth and Twentieth Centuries” című tanulmány. Szerzője, az angol Frank Thistlethwaite — bírálva a történészek érdektelenségét a téma iránt — meggyőzően hangsúlyozta a tömeges migráció centrális helyét a XIX. és XX. századi európai népesség történetében. Rámutatott a külső és belső, az európai és a tengerentúlra irányuló vándorlások összefüggéseire, s ezek együttes szemlélésének szükségességére. A migráció témájának komplexitása széles körű összehasonlításokat igényel a társadalomtudomány ágainak — elsősorban a közgazdaság, a szociológia és a történelem — elméleti és módszertani megközelítéseinek adaptálásával. A téma kutatásának új perspektívái csak új szemlélettel, új megközelítésekkel tárulnak fel.⁸

Thistlethwaite kihívására először Észak-Európa országaiban, svéd és norvég történészek válaszoltak. Kutatócsoportot szerveztek, intézetet alapítottak, és 1965-ben elindították az ún. „Uppsala Migration Research Project”-et, az északi népek vándorlási tapasztalatainak széles körű összehasonlító vizsgálatát. Körülbelül 25 disszertáció és több tanulmány készítése után eredményeik

³ Fred Matthews: Quest for an American Sociology: Robert E. Park and the Chicago School. Montreal, 1977.

⁴ Marcus Lee Hansen az amerikai bevándorlás történetének első kiemelkedően elismert kutatója, a The Atlantic Migration, 1607—1860 című munkájában (Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1940) a folyamatot a polgárháború kitöréséig tárgyalja.

⁵ Lopata Helena Znaniecka: Polonia and The Polish Peasant in Europe and America. Journal of American Ethnic History, Vol. 16. Nr. 1. Fall 1996. 37—46. p.

⁶ Ibid.

⁷ Oscar Handlin: The Uprooted: The Epic Story of the Great Migrations That Made American People. Boston, Little Brown, 1951. Második kiadás, 1973.

⁸ Frank Thistlethwaite (1960).

szintézisét 1976-ban publikálták „From Sweden to America” címmel.⁹ E könyv szerzői elkerülni igyekeztek az egyes diszciplínák kutatási tradícióit és módszereik egyoldalúságait. Teóriaépítéssel egyesítették módszertani gondolkodásukat, empirikus adatok elhanyagolása nélkül. Ez utóbbiaknak a számszerűsége rövidesen kritikákat váltott ki. A szubjektív és az objektív egyesítésének verbális törekvései sem hártották el a gyanakvásokat, hogy az átlagszámításokban, négyzetekben és más illusztráló econometria szerkezetekben elsikkadnak a szubjektív emberi tényezők. Megközelítéseik emberi és radikális voltát a projekt résztvevői meggyőződéssel vallották. Hangsúlyozták, hogy azokat is behelyezni a történelembe, akik nem hagytak maguk után írásos feljegyzéseket, csak a történeti statisztika felhasználásával lehet.

A változások jelentősek az 1960-as évtizedtől az Egyesült Államokban élők közgondolkodásában. Az intellektuális és politikai nemzedéknek azon tagjai, akik az 1960-as és 1970-es években jártak az egyetemekre (amelyek akkor zajosak voltak a diákmozgalmaktól) vagy foglalták el helyüket a társadalomban (a polgárjogi küzdelmek éveiben), ismereteiket a bevándorló múltból főleg a Melting Pot-ot hirdető szociológiából és *Oscar Handlin* nagy hatású könyvéből, az „Uprooted”-ból szerezték.

Az 1970-es évtizedre az etnikai identitás, az önazonosság, a kulturális pluralizmus igénylése oly módon erősödött, hogy az ún. „etnikai újjáéledés” virágzását hozta a közgondolkodásban.¹⁰ Ezzel összeegyeztethetetlen volt az egyenes vonalú teljes asszimilációról a chicagói szociológiai iskola elmélete, de elutasításban részesült *Oscar Handlin* értékelése a „gyökerükből kiszakított” bevándorlók elidegenedéséről is.¹¹ Az „etnikai újjáéledés” hirdetői szerint a Melting Pot jellemzője, hogy soha nem valósult meg — észlelni csak a kulturális pluralizmus állandósulását lehet. Bizonyítása érdekében társadalomkutatók is új történeti forrásokat, új vizsgálati technikákat vonultattak fel, nagy hangsúlyt helyezve közöttük a bevándoroltak „oral testimony”-jaira, az egyszerű emberek saját forrásaira, saját hangjára.

Az így formálódó új bevándorlás-történetírás mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy az „új bevándorlók” az idegen környezetbe való beilleszkedésükhöz eredményesen szelektálták tradicionális kulturális örökségeiket. Nem voltak gyökerükből teljesen kiszakítottak, rokoni, baráti kapcsolatok hálózata irányította őket eredeti közösségeikből az új környezetbe, újraszervezett közösségekbe. A századfordulón közép- és délkelet-európai bevándorlók tömegei társadalmi beágyazottságúak, családi és közösségi támogatottságúak voltak. A migrációhoz vezető döntéseik, valamint maga a migrációjuk rutinszerűen, társadalmi hálózatok „láncain” keresztül történt a származási helytől az Egyesült Államok-beli úti célig.

Nagy a hosszú útra vándorlás kockázata: veszélyezteti a személyes biztonságot, a kényelmet, a jövedelmet, a megfelelő társadalmi kapcsolatokat. Ahol a rokonok, a barátok, a szomszédok vagy munkatársak kapcsolatai jók és az úti célok lehetségesek, a rizikót minimalizálja és szétteríti az információs hálózatra támaszkodás. Ezen előnyöket hallgatólagosan felismerve, bárhol a világban a vándorolni szándékozók nagy többsége információikat vándorlásuk elhatározásához (beleértve azt a

⁹ *Harald Rumbold — Norman Hans* ed. *From Sweden to America: A History of Emigration*. Minneapolis — Uppsala, 1976.

¹⁰ Ma már könyvtárnyi irodalma van, közülük az 1970-es évtizedben nagy népszerűségnek örvendett a szélesebb olvasóközönség körében is *Michael Novák*: *The Rise of the Unmeltable Ethnics*. New York, 1972. munkája. Bővített kiadásban *Unmeltable Ethnics and Culture in American Life* címen újra megjelent, New Brunswick, Transaction Publishers, 1996.

¹¹ *Rudolph J. Vecoli*: *Contadini in Chicago: A Critique of »The Uprooted«*. In *Journal of American History*, 51. 1964 December, 404—417. p.

Ethnicity: A neglected Dimension of American History. In *Bass J. H.* ed. *The State of American History*, Chicago, 1970.

From The Uprooted to The Transplanted: The Writing of American Immigration History, 1951—1989. In *From the »Melting Pot» to Multiculturalism: The Evolution of Ethnic Relations in the United States and Canada*. Ed. *Valeria Gennaro Lerga*, Roma, 1990, 25—53. p.

döntést, hogy maradnak) személyek közötti kapcsolataik hálózatán keresztül szerezték, és úti céljaik eléréséhez, letelepedésükhöz a hálózatok segítségét vették igénybe.¹²

Különbözőképpen fogalmazva és ábrázolva ugyan, de alapjában hasonló értelmezéssel iktatták be a kivándorlásról új meg gondolásaikat és ötleteiket szociológusok és történészek.¹³ Ezek tematikusan leginkább négy problémakör vonalán jelezhetők: az első a széles körben elképzelt strukturális meghatározók (az idő, a hely, valamint a gazdasági és politikai környezet) a vándorlók mozgásának folyamatát leginkább befolyásolják hazájukból elindulván az új társadalomba beilleszkedésükig. A második problémakör a figyelmet inkább irányítja a bevándorlók és családjaik kollektivistikus, azaz a társadalomba ágyazott és csoport-fenntartó törekvéseire, mint „magarejéből történő” individualista stratégiákra. Azzal a konvencionális nézettel ellentétben, amely a kivándorlót úgy tekinti, mint aki „ki van lökve” („push”) hazájából és „be van húzva” („pull”) az Egyesült Államokba egy kétlépésű egyirányú mozgással, helyesebb feltételezni, hogy mind a „rég”, mind az „új” vándorlók már jóval Amerikába érkezésük előtt részei voltak a széles vándorló áramlatnak.¹⁴ A harmadik témában az „ethnicity” rugalmas természetének analizálása kerül előtérbe — állítva, hogy az etnikai kötelék, az identitás inkább szövegtől függő és közreműködő, mint kulturális-pszichológiai eredet és funkció kifejezője. A negyedik témában az osztály és az etnikum kölcsönhatását vizsgálják a bevándorlók helyzete, az általuk létesített csoportidentitások és szervezetek befolyásolásában.¹⁵

Szociológusok és történészek a kivándorlás kutatásában, diszciplínáik hagyományosan eltérő megközelítéseitől irányítva, különböző célokra gondolnak. Szociológusok az egymással versengő elméleti modellek általános alkalmazhatóságát kívánják tesztelni. Történészek pedig azon körülmények megkülönböztetését, melyekben elemzésük a vizsgált jelenséget a legjobban megmagyarázzák. Rendszerint más forrásanyaggal is dolgoznak, mint a szociológusok, és vizsgálataikat területüknek megfelelő problémajelzés válaszaként végzik. Természetes tehát, hogy közös témáik általános keretein belül nyilvánvaló különbségek is vannak: fogalomalkotásban, hangsúlyban és érvelésben.¹⁶ A jelen lakosságmozgás szociológiai vizsgálataiban a megközelítések és módszerek kifejezettebben strukturáltak, mint a századforduló tömeges kivándorlásának historiográfiájában. A strukturális környezet a lehetőségek és a nem lehetségesnek az általános határait ábrázolja, amiben az emberek élnek; közvetlen környezetük, azaz a helyi szint az, ahol döntéseiket hozzák, céljaikat kitűzik, és cselekedeteiket elhatározzák. Történészek viszont a részletes, empirikus elemzéssel abban jutottak előre, hogy megvilágították a helyi tényezők hatását a folyamatokra.

Szociológusok és történészek kutatásaikban egyaránt demonstrálják azt is, hogy ameddig az eltávozottak „vándormunkások”, sőt végleges letelepedésük után is, kapcsolatban maradnak otthon hagyott családjukkal és barátaikkal, és általában hosszú ideig anyagilag is támogatják azokat.¹⁷

Az „új társadalomtörténet”, a „history from the bottom up” azzal az ambícióval formálódott, hogy elősegítse a betekintést egyszerű férfiak és nők fel nem tárt tapasztalataiba, és a közösség és a bevándorlók társadalmi világának összetettségében értelmezzék a konfliktusokat. A program a vándorlók egyéni élményeinek láthatóvá tételére kedvezett a társadalomtudomány diszciplínái együttes hasznosításának. Így lett a bevándorlás történeti kutatásaiban korszakot nyitó „új társadalomtörténet” fontos sajátossága, hogy ötvözi a történeti látásmódot — ha eklektikus jelleggel is — a

¹² Charles Tilly: Transplanted Networks. In Virginia Yans-McLaughlin, ed.: Immigration Reconsidered. History, Sociology and Politics. New York — Oxford, Oxford University Press, 1990. Tilly szerint hálózatok vándorolnak; kategóriák helyben maradnak; és hálózatok új kategóriákat teremtenek. 79—95. p. A továbbiakban Tilly (1990).

¹³ Tilly (1990), 84. p.

¹⁴ Ewa Morawska: The Sociology and Historiography of Immigration. In Yans-McLaughlin. 1990. 187—238. p. A továbbiakban: Morawska (1990).

¹⁵ Morawska: (1990), 190. p.

¹⁶ Morawska: (1990), 191. p.

¹⁷ A századforduló idején olasz, magyar és szláv munkások képesek voltak havi keresetük 60-65 százalékát megtakarítani, hazaküldeni.

társadalomtudomány más ágainak (a közgazdaságtan, a szociológia és a kulturális antropológia) módszereivel.

E vázolt fejlődési tendenciák következtében az 1970-es évektől a történeti kutatásokban a migráció témája kikerül korábbi marginális helyzetéből, a történetírás hagyományos diszciplínáinak szorításából is.¹⁸

A migráció konferenciái évtizedének is nevezhető az 1980-as évtized. A vándorlókat kibocsájtó és befogadó országok kutatói ekkor keresték leginkább az együttműködést. Széles körű összehasonlításokhoz indulnak programok új módszertani és elméleti modellek összehangolásának reményével. Akkor még az a terv nem tűnt irreálisnak, hogy kutatók együtt dolgozzák ki Közép-Délkelet-Európából a tengerentúlra vándorlások modelljét, az ún. „new immigration”-t. A brémai egyetemen *Dirk Hoerder* történészprofesszor megszervezte a Labor Migration Project-et a kibocsájtó és befogadó társadalmak tudósainak közreműködésével. A Labor Migration Project kutatásának modellje számos fontos metodológiai és terminológiai problémát vetett fel.¹⁹ Az összehasonlításokhoz a megfelelő számszerű, leíró dokumentumok feltárása, és nem utolsósorban egységes teória és fogalom használata szükséges. Ezeket négy nagyobb közös témakör elemzéséhez kíséreltük meg kidolgozni:

1. a származási és a befogadó társadalom kultúrája;
2. a különböző etnikai kultúrákból kivándoroltak egymással való összehasonlítása;
3. elsőgenerációs jövevények (bevándorlók) összehasonlítása a másod- és harmadgenerációval;
4. a nemzeti értekezések megközelítéseinek, teóriáinak, módszereinek és előre megalkotott fogalmainak egybevetése.

A különböző társadalmi–szemléleti háttérrel és nem utolsósorban különböző szakmai felkészültséggel rendelkező kutatókra nem lehetett egyazon teoretikus keretet erőltetni, integrálni kellett a meglehetősen változatos megközelítéseket. Hamarosan az intenzív eklektikus megközelítés lett az LMP következetes teoretikai bázisa.²⁰ A projekt földrajzi méretének szélesedésével párhuzamosan a kutatók nagyobb hangsúlyt helyeztek a helyi és egyéni fejleményekre. A viták kezdtek egyenlő figyelmet fordítani a bevándorlók életében a közösségi és a privát viszonyára, az anyagi kultúra és a piaci társadalom kapcsolatára, a társadalmi tevékenységek különböző szintjeinek értelmezésére. Segítette ezt a *Braudel* vezetésével híressé vált francia „Annales” megállapításaira való támaszkodásuk is.²¹

A magyarországi elvándorlások kutatásairól

Az előzőleg jelzett új megközelítések a nemzetközi migráció kutatásaiban még nem érvényesültek az 1960-as években a közép-kelet-európai országokban. E régió elzárása, izolálása a nyugat-európai kulturális hatásoktól késleltette és lassította a külföldi szakirodalom eredményei megismerésének lehetőségét. Bár előrehaladt az empirikus adatok feltárása, feldolgozásuk értelmezéseikben nem, vagy alig jutottak túl a hagyományos hungarocentrikus szemléleten.

A kutatások lehetőségei az 1970-es évek elejétől bővültek. Ekkor kaptam megbízást az MTA Történettudományi Intézetben a Magyarországról a tengerentúlra vándorlások történetének tanulmányozására. Könnyebb helyzetben juthattam hozzá újabb külföldi szakirodalomhoz, mint azok, akik már az 1960-as évtizedben foglalkoztak a témával. Először 1972-ben mentem tanul-

¹⁸ Az új társadalomtörténetről lásd részletesebben *Emmanuel LeRoy Ladurie*: *History that Stands Still in The Mind and Method of the Historian*, Chicago, University of Chicago Press, 1981, 1–27. p. Lásd még *Fred Matthews*: »Hobbesian Populism« Interpretative Paradigms and Moral Vision in Recent American Historiography. *Journal of American History*, 72. June 1985. 92–115. p.

¹⁹ *Dirk Hoerder*: *Immigration History and Migration Studies Since The Polish Peasant: International Contributions*. *Journal of American Ethnic History*, Vol. 16. Nr. 1. Fall 1996. 26–36. p. A továbbiakban *Hoerder* (1996).

²⁰ *Hoerder* (1996) 29. p.

²¹ *Hoerder* (1996) 30. p.

mányútra az Egyesült Államokba, hogy a helyszínen gyűjthessek adatokat, építhessek szakmai kapcsolatokat.

Az 1970-es évtizedben még a makroszintű vizsgálatokra helyeztem a fő hangsúlyt a Magyarországról az Egyesült Államokba vándorlások modelljeinek megalkotásához. A közgazdasági irodalom, *Thomas Brinley* munkája volt ekkor a legnagyobb hatással rám.²² Híres tétele az „Atlantic economy” formálódásáról, a kapitalizmus fejlődésével a tőke és munkaerő nemzetek feletti mozgásáról nagyonis illeszthető volt a Magyarországról elvándorlás ciklusaira és szakaszaira. A push és pull elmélet modelljéből kiindulva, amit lehetett számszerűsíteni, azt megmértem.

Kutatási módszereim válogatásához, többirányú megközelítések összekapcsolásához még inkább iránytűm lett *Frank Thistlethwaite* említett tanulmánya. Mindenekelőtt azon tanácsa, hogy ne ki- és bevándorlóknak, hanem vándorlóknak gondolkodjunk. A vándorlásokat úgy tekintjük, mint teljes folyamatát „azoknak a tapasztalatoknak, amelyek során az egyén egyik társadalmi identitásból egy másikba kerül”.²³

Szintén *Thistlethwaite* tanulmánya alapján bővítettem a források körét a vándorlások mechanizmusának, okainak, hatásainak és következményeinek megismeréséhez, a korabeli központi és helyi hivatalos dokumentációk értelmezéséhez. Hamarosan figyelmet fordítottam egyedi dokumentumokra, levelekre. Sikerült — a sárospataki múzeum munkatársának segítségével — Magyarország fő kivándorlási régiójából, a Bodrogházból körülbelül 30 visszavándoroltat kikérdezni emlékeikről.²⁴ A történeti források gyűjtésének e módja azonban idegennek, tudománytalannak minősült az akkor uralkodó történeti szemléletben, munkahelyem ilyen irányú vidéki kutatásaimat nem támogatta. Később, amikor az „Oral History” divatjának híre eljutott hozzánk, munkámat már nem folytathattam ott, ahol abba kellett hagynom, mert az élők sorából időközben eltávoztak azok a „régikémek”, akik még az első világháború előtt dolgoztak az Egyesült Államokban.

A migráció európai és amerikai ívelésének összekötésével összegeztem 1977-ben kutatási eredményeimet „Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880—1940” címen. E terjedelmes könyvvel nem a téma befejezése és lezárása volt a célom, hanem hogy a további kutatások alapjait, irányait kijelölhessem, az illúziók helyett a valóság ábrázolását ösztönözhessem.

Az 1980-as években gyorsabban bővültek a nemzetközi migráció kutatásai Magyarországon is. A színvonalukban változatos munkák inkább a hagyományos, mint az „új társadalomtörténet-írás” mezsgyéjét tükrözik. Szembetűnően gyarapodtak a helytörténeti, megyei, népszerű kiadványok, és figyelmet érdemlő számban, színvonalon jelentek meg kisebb-nagyobb néprajzi tanulmányok. Az 1980-as években ugyanis egész sor hazai és külföldön élő magyar néprajzkutató, antropológus kapott lehetőséget helyszíni vizsgálataihoz az Egyesült Államokban és Kanadában.²⁵

A társadalomtudományok más ágaiban, például a szociológiában, a pszichológiában a gazdasági migráció első nagy hullámáról még ekkor sem folytak érdemi vizsgálatok. Előrehaladtak viszont nyelvészek vizsgálatai, élükön *Kontra Miklós* tanulmányával az amerikai magyarok nyelvének jellemzőiről.²⁶ Az évtized végén kutatócsoport szerveződött a jelenkori migráció tanulmányozására. Publikációikat, évkönyveiket általános elismerés övezi,²⁷ hasonlóképpen a Csik-

²² *Thomas Brinley*: International Migration and Economic Growth. A study of Great Britain and the Atlantic Economy. Cambridge, 1954.

²³ *Frank Thistlethwaite* (1960) 32—60. p.

²⁴ Történetüket mondják. Interjúk anyagából címmel közlöm a visszaemlékezések egy részét könyvemben: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880—1940, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 551—579. p.

²⁵ A témával foglalkozó néprajzos kutatók munkáinak egy része a hagyományos kultúra, a folklór változásaira, másik része az etnikai identitás és a kulturális változás mai jelenségeire összpontosul.

²⁶ *Kontra Miklós*: Az amerikai kétnyelvűség kutatásának áttekintése (1906—1984). Magyar Nyelvőr, 1986. 2. 237—255. p.

²⁷ Lásd a Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyveit *Sik Endre* szerkesztésében: Jönnek? Mennek? Maradnak? Budapest, 1994.; Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroad. Budapest, 1995.

szeredán alakult Kommunikáció Antropológia Munkacsoport vizsgálatait is a Székelyföld jelenkori vendégmunkás-mozgalmainak jellegzetességeiről a kibocsájtó társadalom oldaláról.²⁸

A legtöbb terepmunkát magam is az 1980-as évtizedben végezhettem. Életutak alakulását követhettem interjúk, „oral testimony”-k készítésével.²⁹ „Participant observer”-ként magyar közösségi rendezvényeket látogattam, ahol gyakran találkoztam falumbeliekkel, illetve le-származottaikkal. E munkálataimhoz nagy segítségemre voltak rokoni és baráti kapcsolataim az Egyesült Államokban. Ekkorra megérlelődött elhatározásom, hogy számba veszem a szülőfalumból, Sz.-ből, Északkelet-Magyarország egyik kivándorlási központja falujából a tengerentúlra vándorlókat (298 vándorló személyt), és két generáció életútjának alakulásáról információkat gyűjtök a még élő bevándoroltaktól és gyermekeiktől, esetenként unokáiktól.

Az eredeti társadalmi háttér ismeretében az interjúk során könnyebben megértettem a „hogyan történt” kérdésekre adott válaszaikat. Kiknek az ösztönzésére döntöttek elvándorlásukról? Hogyan indultak útnak, egyedül vagy csoportosan? Hogyan módosult az elvándorló és hátrahagyott család életvitele? Az idő hogyan változtatta meg eredeti terveiket? Miért nem vándorolt vissza, vagy tért haza falujába? Miként alakultak kapcsolatai az otthoniakkal? Hogyan és meddig érzékelte a falu értékrendjének kontrollfunkcióját az új környezetben? A versengések és a hírek a máshol kedvezőbb bérekről mennyire játszottak közre azoknak a szétválásában is, akik láncmigrációval egymáshoz érkeztek, akik kezdetben munkájukat, lakhelyüket csak egymás közelében tudták elképzelni? És még számos további kérdésre adott válaszaikból formálódtak a színes, életszerű képek eredeti otthonukban és az idegen környezetben szerzett tapasztalataikról. A hosszú távú háromgenerációs áttekintésben kitapinthatóak lettek változó identitásuk megnyilvánulásai, az etnikai szimbólumok szelekciói, az asszimiláció folyamatának magyar jellegzetességei. Az etnicitás szívósságáról az 1970-es évtizedben festett általános optimista kép aligha illeszthető a magyar etnikumra.

A verbális és tárgyi információ sokasága, valamint foglalatosságom a falumból kivándoroltak három generációjával arról győztek meg, hogy az asszimiláció megállíthatatlan és visszafordíthatatlan, de nem egyenes irányú, hanem sok tényező hatása formálja (kedvezők és kedvezőtlenek). Az egyes etnikumok fennmaradásának lehetőségeit és feltételeit a kulturális pluralizmus ideológiája sem biztosítja egyenlően. A szintiszta református magyar etnikumú Sz. községből elvándoroltak unokái közül magyar leányt (és apja neki is német) csak egy fiú vett feleségül. Etnikai és felekezeti szempontból a többi házastársa feltűnően tarka: lengyel, ír, német, zsidó, koreai és indiai, és sok más mellett esetleg angolszász. A magyar kulturális örökségből, tradíciókból a harmadik generáció már ritkán őriz halvány emléket, azt is érzelmi kötődések nélkül.

Az elmúlt két évtizedben a magyar amerikaiak földrajzi településeinek szétesése jelentősen előrehaladt egyházi és világi közösségeik felbomlásának gyorsulásával. Összehasonlításaink azt a feltevést erősítik, hogy nem minden nép tagjai húzódtak össze az új környezetben és ragaszkodtak tartósan egymás szomszédságához. Kapcsolathálózatuk (social network) sem egyforma intenzitással fejlődött, s e vonatkozásban a variációk sokasága okozza az egyik legnagyobb problémát az amerikai társadalmi tapasztalatok magyarázatában.³⁰

Az 1990-es évtizedben elcsitulak az „etnikai újjáéledés” mozgalmi az Egyesült Államokban. Revízió alá kerültek a Chicagói iskola, *Park* és *Handlin* munkásságát ért bírálatok is. *Ewa Morawska* megfogalmazásában: az „etnikai újjáéledés” hevületében a fürdővízzel a gyereket is

²⁸ Antropológiai Műhely, kutatási jelentéseket, tanulmányokat és intézményi beszámolókat tartalmazó időszak kiadvány, belső használatra. Csíkszereda, 1993-tól.

²⁹ Az interjúkat körülbelül 500 magnószalagra rögzítettem, sajnos ezeknek csak kisebb részét tudtam áttenni gépelt szövegre is.

³⁰ *Tilly* (1990) 88–89. p.

kiöntötték.³¹ Egyre többen hívják fel a figyelmet az asszimiláció korábbi elméleteiből hasznosítható szempontokra.³²

Az „új társadalomtörténet”-et művelők körében is az 1990-es évek elejétől gyakoribb az érvelés, hogy a migráció lényegének megértéséhez, értelmezéséhez, az empirikus adatok elemzéséhez az elméleti magyarázat önmagában nem elegendő. A történelmi szereplők iránt empátia is szükséges, hogy érthetővé váljanak a „szubjektív tényezők” és „végtelen variálhatóságuk”. A teljes tapasztalat visszaidézésének legjobb módja az egyén személyiségébe való „belemerülés”. Ez nem egy mindent magában foglaló elbeszélő történelemre való felhívás, minthogy nincs történelemírás elemzés nélkül. A „belemerülő megközelítés” a történelmi szereplőket saját feltételeik, és nem az elméletek által irányított, módszertanilag mesterkélt kutatások révén igyekszik megérteni. Az, aminek a meglátására ez a módszer és érdeklődés vezet, csak egy szelete a személyiség életvilágának. A bevándorló tapasztalatainak másféle magyarázatát nyújtják például a munkásmozgalom, az etnikumok, a nemek vagy a vallások történészei, pedig valamennyien ugyanazt a férfit vagy nőt szemlélik. A kutatási irányt tehát arra kell venni, hogy a tapasztalatok egészét rekonstruálhassuk.

Új szintézis készítését alapozom kutatásaim kiterjesztésével a II. világháború utáni időszak vándorlásaira is. Társadalomtörténeti megközelítésekkel tanulmányozom a vándorlási hullámok alakulását, a megváltozott körülmények formálta vándorló típusokat. Értelmezésükhöz egyaránt hasznosítom az írott dokumentumokat, leveleket és képeket, valamint interjúkat és szóbeli forrásokat. Tudatosabban illesztem össze makro- és mikroszintű elemzéseimet hosszabb távon az elvándorlások sokszínű (gazdasági és politikai) motivációinak, típusainak elemzése érdekében. Velük igyekszem elmondani tapasztalataikat elvándorlásukról, letelepedésükről és beilleszkedésükről.

E kutatások nagyobb része még a jövő feladatai közé tartozik, de az már bizonyítható eddigi eredményeikből is, hogy az eredeti társadalmi–kulturális háttér és vándorlási motivációk eltérései nemcsak kiszélesítették a bevándorlók társadalmi rétegeit, de falakat is emeltek egyes csoportjaik közé, és az új környezetben eltérően alakították helyüket a társadalmi mobilitás létráján és az asszimiláció folyamatában. Illúziók nélkül értelmezni az „amerikai magyarság”-ot csak úgy lehet, ha figyelembe vesszük, hogy az a valóságban számos és eredetileg is eltérő kultúrájú, szemléletű, egymással versengő, előítéleteket tanúsító, a társadalmi mobilitás és az asszimiláció legkülönbözőbb fokán lévő egyénből, csoportból áll. Ma már nem jellemzi szemléletüket és ideológiájukat a közös érdekek felvállalása.

Bár a legutóbbi húsz évben társadalomtörténészek hosszú utat tettek meg, hogy elismerjék a mindennapi emberek privát élete dokumentumainak fontosságát, ez még alig tükröződik a vándorlás történetének leírásában, különösen az akkulturáció folyamatában. Hiányzik például annak előtérbe állítása, hogy bármelyik társadalomba bevándorlók a létfenntartásukhoz szükségeset akarják megkeresni és anélkül közösségeket szervezni, hogy kulturálisan és pszichológiailag összemolnának. Döntéseik gazdasági és társadalmi téren a magán- és családi életben ésszerűek ugyan, de gyakran nem egyeznek a vándorló saját, verbálisan kinyilvánított, tudatos mentalitásával, illetve

³¹ Ewa Morawska: In Defense of the Assimilation Model, in *Journal of Ethnic History*, 1994, vol. 13, Nr. 2., 76–87. p.

Lucassen, Leo: The gulf between long-term and short-term approaches in immigration studies. A reassessment of the Chicago School's assimilation concept. *Universität Osnabrück*. In *IMIS-BEITRÄGE*, Heft 5. 1997 April, 5–24. p.

³² Az etnicitás és asszimilálódás új értelmezéséről a tanulmányok és viták az 1980-as évtized második felétől, például Oliver Zunz: *American History and the Changing Meaning of Assimilation* (Forum), John Bodnár, Stephan Thernstrom (Comment), Oliver Zunz (Response) in *Journal of Ethnic History*, 1985 vol. 4. Nr. 2, 53–84. p.

Rudolph J. Vecoli: Return to the Melting Pot: Ethnicity in the United States in the Eighties. In *Journal of American Ethnic History*, 1985, vol. 5. Nr. 1. 7–20. p.

Például Elliott R. Barkan: (Forum) Race, Religion and Nationality in American Society: A Model of Ethnicity — From Contact to Assimilation. Comment: Rudolph J. Vecoli, Richard D Alba, Oliver Zunz. Response: Elliott R. Barkan in *Journal of American Ethnic History*. 1995, vol. 14. Nr. 2. 38–95. p.

a saját képpel. Származásuk kulturális eredete iránti hűségüket, az etnikai különbségeket az etnikai közösségek tagjai még akkor is hangsúlyozhatják, amikor akkulturációjuk már előrehaladott.

A finomabb tipologizálás szükségessége

Az „új társadalomtörténet-írás” egyik kiváló képviselője, *Charles Tilly* szerint a vándorlók részletesebb tipologizálása még durva formájában is hatékonyabbá tenné vizsgálatainkat, és segítené a folyamatok mélyebb megértését.³³ Az elmúlt száz évben Magyarországról is nagyon különbözőek az elvándorlók típusai. Történészek, szociológusok, antropológusok együttműködésével eredményesebb lehetne az egyes típusok jellegzetességeinek pontosabb, részletesebb körülírása.

Egészében a politikai emigráció és a gazdasági kivándorlás meglehetősen különálló jelenség a tömegvándorlások első nagy hullámában. Figyelnünk kell arra is, hogy még a klasszikusan gazdasági kivándorlók motivációiban is lehet találni politikai elemeket, a lázadást, kritikát az eredeti környezetükben uralkodó viszonyokkal szemben. A gazdasági kivándorlók pedig gyakran utólagosan emlegetik a politikai motivációkat külföldön maradásuk magyarázataként.

Gazdasági, politikai és személyes motivációk az egyének elvándorlásának döntésében a XX. században egyre inkább összefonódtak. Az első világháborút követően már csak elvétve határolhatók el egymástól a gazdasági kivándorlók és a politikai emigránsok típusai. Az 1920-as években értelmiségiek elvándorlási döntéseit ki tudja, mily mértékben befolyásolták politikai okok, illetve a kedvezőbb gazdasági-társadalmi-tudományos karrier építésének lehetőségei? A II. világháború végén, a politikai és társadalmi szervezetek összeomlásával a nyugati országokba menekülők egyértelműbben minősíthetők politikai emigránsoknak, de közülük is többen a nyugaton maradás mellett döntéskor számoltak gazdasági érdekekkel is.

A helyzet Közép-Kelet-Európa egészében 1945-től változott meg, ahogy az uralkodó társadalmi-politikai rendszert képviselő állam uralma alá vette a társadalmi élet nagy részét. Az élet különböző szféráját 1945 óta nem lehetett egymástól elválasztani, nemkülönben a kivándorlás motivációit sem. A politika és a gazdaság közötti szisztematikus egység következtében egyetlen elvándorlás sem lehetett „vegytisztán” csupán gazdasági vagy csupán politikai. Minden egyéni elégedetlenség kivetült a rendszer egészére, és az a személy, aki nem ok nélkül emigrált, a politikai rendszert okolta saját szerencsétlen gazdasági helyzetéért. Minthogy a kormány és a kommunista párt a gondolkodás és a cselekvés monopóliumát magának tartotta fenn, a közvéleményben ők és egyedül ők voltak felelősek a dolgok állásáért. Az uralkodó politikai rendszer hibája lett, hogy nem nyújtott lehetőségeket olyan munkára, aminek értelme van, és nem tett lehetővé olyan keresetet, hogy az ember ésszerűen megszervezhesse életét.

A potenciális és aktuális kivándorlók a gazdasági lehetőségek hiányát az otthoni politikai rendszerrel hozták összefüggésbe. Az életet az emberek ez országokban nagy számban úgy élték meg, mint egy abnormális világban való létezést. A kivándorlás számukra gyakran az abszurdból való távozást jelentette, és a különböző motivációkat döntéseikben aligha lehet egymástól egyértelműen elválasztani.

A legújabb rendszerváltozással nem szűntek meg az elvándorlások Közép-Kelet-Európából. Feltételezhető azonban, hogy gyengül a különböző motivációk összekevertsége. Valószínű, hogy főleg „normális” gazdasági kivándorlás lesz, és olykor talán „normális” politikai emigráció.

Összehasonlításokkal ezekre is jobban fény deríthető. Azt, hogy a kivándorlások motivációi hogyan fonódnak össze egy adott történelmi folyamatban, jobban, célszerűbben jelzik a résztvevők szubjektív tanúságtételei, mint sok más — kiváltképpen a statisztikai — módszer.

³³ A könyvet *Ties that Bind, Ties That Divide — 100 Years of Hungarian Experience in the United States* címen a Holmes & Meier New York-i kiadó jelenteti meg Ellis Island-i sorozatának negyedik köteteként.

Az egyik legzavaróbb probléma a vándorlások felmérésében a számbavétel hiányossága. Ez tág teret adott a megalapozatlan becslésekhez. A szenzációkeltésben érdekelt kortársak információi pedig többnyire a valóságtól sokszorososan elrugaszkodott számokat tartalmaznak. A történeti Magyarországon a külső vándorlások felmérésében további akadály az elvándorlók soknemzetiségű összetétele, és az ebből eredő fogalmak és értékelések összevisszaságai. Azt tudomásul kell venni, hogy a tömeges elvándorlásokat soknemzetiségű országokból még akkor sem lehetséges mindenki számára elfogadhatóan analizálni, ha a becslések módszertanilag jól megalapozottak és különös figyelemmel készülnek, ha gondosan tanulmányozzák a források keletkezésének körülményeit, a felvételek szempontjait és az egyes csoportosítási kategóriák tartalmát. Ezek hiányában a becslések a vándorlások méreteiről az egyes etnikumok részvételének mennyiségi arányairól általában megalapozatlanok, szélsőségesek a szakirodalomban is.

Magyarországról a tengerentúlra vándorlók között a nemzetiségi kisebbségek nagyobb arányban voltak képviselve, mint a hazai népességben. Ezt a nemzetiségi mozgalmak vezetői politikai eszközként használták, szemléltetve velük a nemzetiségi elnyomást. Az egységes politikai magyar nemzet ideológiájától vezérelve a hivatalos magyar propaganda pedig arra lett hajlamos, hogy az elvándorló magyar állampolgárokat magyaroknak, illetve más nyelven beszélő magyaroknak minősítse. Az USA bevándorlási statisztikái 1899-ig az újonnan érkezőket a kibocsájtó ország szerint osztályozták, „Hungarian”-ként vettek számba mindenkit, aki Magyarországról érkezett az amerikai partokra. Csak 1899-től kérdeztek rá a vándorlók nemzetiségére is, és készítettek statisztikai kimutatásokat az egy-egy országból érkező vándorlók etnikai hovatartozásáról. A nemzeti kisebbségek vándorlásait kutatók úgy vélik, hogy népük vándorlói még ezekben is alulregisztráltak. Becsléseikben ezért az amerikai kimutatásokat általában az 1899 utáni évekre is felfelé korrigálják. A felfelé korrigálás léptékei annyira elszakadnak a valóságtól, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiából bevándoroltak száma háromszorosa annak, amit az Egyesült Államok bevándorlási hivatalai regisztráltak. Ahány etnikum, annyifajta becslés, annyifajta érdek! A politikai érdekek vagy a nem kellő szakmai felkészültség a közvélemény számára egyoldalú képet alakított ki a tengerentúlra vándorlások méreteiről és okairól, s ezek ivódtak be mélyen a Duna-medence népeinek történeti köztudatába. Mi magyarok 1,5 millió magyar népvesztéseget tartunk számon: „úgy elfogy a magyar, mintha nem lett volna” — idézzük Adyt. A szomszédos országokban viszont annak emlékét ápolják, hogy magyar elnyomók taszították ki néptömegeiket szülőföldjükről a tengerentúlra.

Remény csillant az 1980-as években a tengerentúlra vándorlás közép-kelet-európai kutatóinak együttműködésére, és hogy közösen alakítják ki becslési módszereiket a vándorlási folyamatok reális méreteire. Mielőtt azonban erre sor kerülhetett volna, megjelent az USA 1980. évi censusának kötete a népesség etnikai származásáról. A kedélyeket úgy felborzolták az erről szóló kimutatások, hogy a továbbiakban szó sem lehetett közös becslési munkálatokról. Mi okozta a felháborodást? A censusból szinte eltűntek vagy legalábbis feltűnően összezsugorodtak azok az etnikumok, amelyeknek Európában nincsenek önálló anyaországai, és a kivándorlás idején sem saját államuk keretében éltek. Meglepően nagy számban szerepeltek viszont osztrák, magyar és cseh származásúak, illetve akiknek felmenői között legalább egy ágon ezekből az etnikumokból is volt. A magyarok azóta is büszkén hivatkoznak a magyar származásúak közel kétmillió számára, nem ritkán kétmillió amerikai magyarral azonosítva őket.

E magyarok számára kedvező szám nem jelentéktelen mértékben abból is adódott, hogy az unokák és dédunokák arra emlékeznek, hogy az ősök valahonnan az Osztrák–Magyar Monarchiából származtak. Hogy horvátok, ruszinok, szlovákok voltak, ugyan ki tartja azt számon? Legfeljebb az etnikumok történetével foglalkozó kutatók. Ők felháborodva tiltakoztak a Census hivatalánál, bírálták az adatgyűjtés módját, a kérdések tendenciáját, korrigálásukat igényelve. Kollégák a szomszédos országokból, akik egységes becslési módszer kialakítására előzőleg hajlandóknak mu-

tatkoztak, gyanakodva hátráltak, magyar manipulációt sejtve a közös becslés módszerére irányuló ajánlatomban.

A megalapozatlan becsléseket, a politikai érveléseket nem sikerült tehát kiiktatni az 1980-as évek után sem a migráció történetének kutatásaiból. A nemzeti kisebbségek száma nincs oly szembetűnően felnagyítva a vándormozgalomban, mint korábban. A gazdasági motivációk mellett azonban még mindig aránytalanul nagy súlyt adnak a nemzetiségi elnyomásnak a tömeges kivándorlás faktorai között. Meglepő, hogy a Magyarországról kivándorlók sajátos soknemzetiségű struktúráját újabban magyar szerző is az egyik angolul publikált tanulmányában³⁴ összefüggésbe hozta a nemzetiségek elnyomásával. Félreértések elkerülése végett nincs szándékomban elhallgatni a nemzetiségi kisebbségek elleni diszkriminációkat a dualizmus idején. A tiltakozók azonban elsősorban nem az elvándorló tömegekből kerültek ki. Ha ez így lenne, akkor földrajzilag máshol kellett volna formálódni az elvándorlások földrajzi régióinak — akkor nem vándoroltak volna vissza tömegek a változatlan politikai viszonyok közé, és lehetne még hosszan sorolni az érveket, mi mindennek kellene másképpen lennie a politikailag erősebben motivált migráció modelljében.

Csak úgy lehetséges belelátni a migrációs folyamatok alakulásába és a tényleges ok és okozati összefüggések sok variánsát felfejteni, ha túllépünk a hagyományos történeti kutatási módszereken és forrásokon, illetve bővítjük azok körét a társadalomtudomány más ágaiban használt módszerekkel, tapasztalatokkal is. A vándorlások értelmezésében eltávolodunk az ideológia, a politika látószögeitől és attól a hagyományos történettudománytól, amely a kutatásokat elsősorban a politikatörténetre koncentrálja. A kelleténél még mindig erősebben érvényesül a politika hatása a gazdaság- és társadalomtörténeti értékelésekben is. Ezért tudunk sokkal többet a vándorlási törvényekről, az uralkodó csoportoknak a vándorlással kapcsolatos politikai közfelfogásáról. Arról többet tudunk, hogyan használták fegyverként a csoportérdekek küzdelmeiben a tömeges elvándorlások jelenségét, mint magának a vándorlási folyamat alakulásának, működési mechanizmusának oly fontos jellegzetességeiről, mint például a hálózatok formálódása, szerepe a folyamat alakításában.

Magyarországi zsidó, magyar zsidó, zsidó magyar, vagy csak magyar?

Sajátos nehézségek akadályozzák a magyarországi zsidók, magyar zsidók, illetve zsidó magyarok részvételének tanulmányozását a tengerentúlra vándorlásokban. A statisztikai források hiányosságai rájuk vonatkozóan a legszembetűnőbbek. Tisztázatlan a velük kapcsolatos fogalmak használhatósága is. Egyenjogúságukat Magyarországon olyan egyezmény szabályozta, amely izraelita vallású magyaroknak minősítette őket kisebbség, illetve etnikum helyett. A nemzeti kisebbségektől eltérően a hivatalos magyar kivándorlási statisztika sem osztályozza őket külön csoportba. Az Egyesült Államok bevándorlási statisztikaiban 1899-től „a race and people” kategória kérdezett rá az etnikumra, és ebbe lettek besorolva a nemzetiségek, illetve etnikumok, így a zsidók a „Hebrew” és a „Yiddish” elnevezésbe, de összevonva a különböző országokból érkezők. Így formálódott a legbizonytalanabb alap az elvándorló magyar zsidók számának becsléseihez. Eddig ez nem okozott különösebb gondot, mivel a migrációs tanulmányokban sem törekedtünk arra, hogy elkülönítve jelöljük csoportjaikat a magyaroktól.

Az etnikai újjáéledés évtizedében az Egyesült Államokban erősen megnövekedett a zsidó öntudat is, a zsidó önazonosság kifejezésének igénye is. Bevándorlásukról, etnikai közösségeikről készült a legtöbb tanulmány. A zsidó (Jews) etnikai-vallási csoportról olvasható az egyik legrészletesebb történeti áttekintés a Harvard Encyclopaedia of American Ethnic Groups című jelentős

³⁴ Tibor Frank: From Austria-Hungary to the United States. National Minorities and Emigration, 1880—1914. In Nationality Papers Vol. 24. 3. 1996, 409—429. p.: „Though emigration from Hungary can undoubtedly be explained in the first place by the economic condition of the national minorities, there is however, also a remarkable link between migration trends and the national minorities policies in the Kingdom of Hungary.” 412. p.

kiadványban is (1980).³⁵ A magyarországi zsidók Amerikába vándorlásának története iránti érdeklődés *Robert Perlman* *Bridging Three Worlds: Hungarian—Jewish Americans 1848—1914* című monográfiájában is tükröződik.³⁶ Idézünk munkájából: „Ritka manapság olyan kutatási területre lépni, ahova még csak kevesen léptek ez ideig. Mindazonáltal ez az eset forog fenn a magyar zsidók vonatkozásában Amerikában. Az amerikai bevándorlás hatalmas irodalmában mint külön csoport majdhogynem ismeretlenek.”³⁷

Perlman az Egyesült Államokba az 1914 előtti évtizedben Magyarországról elvándorolt zsidók számát százezerre becsülte. A becsléséhez használt adatok, bizonyítási eljárás azonban nagyon megkérdőjelezhetőek. 1966-ban *Patai* *Jews of Hungary* című könyvében 175 000 zsidó vándorlását jelzi Magyarországról az Egyesült Államokba. Mellőzve további részleteket e becsléseket — irreálisuk szemléltetésére — összehasonlítom a hivatalos amerikai kimutatások néhány más adatával: az Osztrák—Magyar Monarchiából 1899—1910 között összesen 180 802 *Jews* bevándorlását regisztrálták az Egyesült Államok bevándorlási hivatalai. Az US Census 1910. évi kimutatásában pedig 495 600 az összes Magyarországon született bevándorolt száma — valamennyi nemzetiséget beleértve.

Saját munkáimban a tisztázatlan fogalmak használatát azért is igyekeztem elkerülni, hogy érzékenységet ne sértsek. Amerikai tanulmányútjaim alkalmával viszont azt tapasztaltam — és *Perlman* munkája is arra utal —, hogy az is érzékenységet sért, ha csupán mint magyarok szerepelnek a vándorlók között. Megoldatlan kérdés tehát, hogy mely fogalmat meddig és hogyan használhatunk integrációs folyamatuk leírására. Történeti kontextusban — úgy vélem — mindhárom fogalomhasználatnak jogosultsága van: a Magyarország északkeleti megyéiben élő, jiddisül beszélő ortodox elvándorlók — és a többség onnan vándorolt Amerikába — a századforduló után is magyarországi zsidókként írhatók le. A „magyar zsidó” fogalmában is észlelhetők még az eltérő kulturális, tradicionális hátterek és ezekkel összefüggésben a kettős identitás. Kétségtelenül még inkább észlelhetők voltak ezek a XIX. század végén és a XX. század első évtizedeiben, a nagy elvándorlás periódusában. Más volt elvándorlásuk célja, mint a keresztényeké, többségük már ekkor a végleges letelepedés szándékával hajózott Amerikába. Sajátos volt foglalkozási struktúrájuk az elvándorló tömegek között, mobilitásuk másképpen alakult az új környezetben is, de főleg másképpen formálódott asszimilációs útjuk, mint a keresztény magyaroké. A „zsidó magyar” fogalom használatánál is tudomásul kell vennünk, hogy a teljes asszimiláció sokkal lassúbb és hosszabb folyamat a valóságban, mint ahogyan ezt a politika vagy a társadalmi elvárások láttatni akarják. A gazdasági és kulturális integrálódás még nem azonosítható a teljes asszimilálódással, ahogyan ezt általában hisszük. Kérdéses azonban, hogy a társadalomtörténeti kutatásokban mennyire vagyunk képesek az asszimiláció hosszú folyamatában a különböző fázisok leírására. E fogalmak változó tartalmának úgy szerezni polgárjogot, hogy azok ne keltsenek sérelmeket, illetve előítéleteket. Hasznosnak ígérkezik eszmecseréket folytatni ezekről is, melynek során tudatosulhatna az is, hogy politikai, társadalmi célkitűzések befolyásolhatják az asszimiláció feltételeit, de nem uralják egészében ütemét és irányát (s erre az Egyesült Államok is jó példa).

Társadalmi folyamatokba, jelenségekbe ma már mélyebbre lehet ásni, és kíváncsiságunkat a valóság iránt szabadabban és függetlenebbül, kevesebb kockázat vállalásával lehet kiélni, mint a rendszerváltás előtt. Előnyei is vannak tehát a kutatók magukra hagyatottságának. Kisebbségi a kísértés egyoldalú értelmezésekre, „fileopietist” szemléletű „contribution” történetírásra. A szakmai igény,

³⁵ Harvard Encyclopaedia of American Ethnic Groups, ed. *Stephen Thernstrom*, Cambridge, Harvard University Press, 1980. 571—599. p.

³⁶ *Robert Perlman*: *Bridging Three Worlds: Hungarian—Jewish Americans 1848—1914*. University of Massachusetts Press, 1991.

³⁷ *Perlman* 1991, XI. Lásd még *Yeshayahu Jelinek*’s paper in 1972 on this subject: *The Jews from Hungary in the Old Country and in the USA*, és tanulmányát: *Self-Identification of the First Generation Hungarian Jewish Immigrants*. *American Jewish Historical Quarterly* 61, 1972., továbbá *George Bárány*: *Magyar Jew or Jewish Magyar: Reflections of the Question of Assimilation*. In *Bela Vágó* and *George L. Mosse*, eds. *Jews and Non-Jews in Eastern Europe, 1918—1945*. New York, 1974.

ambíció inkább az irányban erősödik, hogy történeti kontextusban valóságos helyzetekkel, valóságos emberekkel foglalkozzunk, s ezekhez illeszkedő fogalmakat használjunk. A haladás ez úton segíthet azoknak a társadalmi feszültségeknek az oldásában is, amelyek úgy az amerikai magyar diaszpórában, mint a hazai társadalomban — ha többnyire kendőzve is, de — megvannak.

Utaslisták adataiból vándorló egyénekről computerrel készített adatbázis

Úgy vélem, nem kell hosszan magyarázni, hogy nekünk magyaroknak különösen szükségünk van a nemzetközi migrációról korszerű, megalapozott vizsgálatokra. Olyan adatok hasznosítására, amelyek lehetőséget hordoznak pontosabb, történetileg realisabb kép kialakításához és megőrzéséhez.

Befejezésül egy ilyen lehetőséget szeretnék ismertetni. Hajóstársaságok utaslistáinak adatait vihetnénk számítógépre. A vándorló tömegek, egyének adatainak sokaságából adatbázist alakíthatnánk ki. Hogy ez a történeti forrás információkban mily gazdag lehetőséget hordoz, tanúsítják a mellékletként csatolt lista kérdései. A válaszokból, egyének adatainak tömegeiből finom elemzésben körvonalazhatók a vándorlók demográfiai és társadalmi jellemzői, a láncmigráció típusai, családegyesítések, apával, anyával vitt gyermekek, egész családok kivándorlásának gyakorisága és így tovább. Történészek és szociológusok többirányú kutatást is ráépíthetnének erre az adatbázisra.

A tengerentúlra irányuló migráció tanulmányozásához az utaslisták értékeit a társadalomkutatók az 1960-as években kezdték felfedezni.³⁸ A hajók utaslistáinak számítógépre vitele évek óta folyik az Ellis Island-i Múzeum és a Research Institute of Immigration History at Temple University-n Philadelphiában. A program irányítója, *Ira Glazier* történészprofesszor többször is javasolta, hogy magyar kutatók is kapcsolódjunk be e munkába, hasonlóan több európai ország kutatóihoz. Felajánlotta a filmre vett utaslisták kinagyított másolatait, hogy a computer segítségével létrehozott adatbázissal szabadon rendelkezzhessünk, használhassuk tudományos kutatásokra egy példány átadása után a philadelphiai intézetnek.

Javaslatai elől évekig kitértem. Őszintén szólva — tapasztalataim alapján — reménytelennek tartottam, hogy ilyen nagy volumenű adatbázis munkálatait Magyarországon bárki is felkarolja, és biztosítsa intézményi háttérét. Az amerikanisztika tanszékének vezetője, *Frank Tibor* professzor — maga is a bevándorlás történetének kutatója — látott fantáziát a javaslatban. A Soros Alapítvány támogatásával a programot szerény keretek között 15 hajó utaslistájának computerre helyezésével 1998-ban elindítottuk. Jelenleg egy minta összeállításán munkálkodunk, amely alapul szolgálhatna a magyarországi vándorlók demográfiai-társadalmi jellegzetességeinek, a vándorlási folyamat, a láncmigráció alaposabb megértéséhez (milyen rokoni, illetve baráti-rokoni kapcsolatok révén formálódott), továbbá tervezzük egy-egy hajó utasai földrajzi háttérének és egyéb személyi tulajdonságainak feltérképezését.

Hasznosítható az adatbázis több irányban is. Az Ellis Island-i bevándorlási múzeum a computerén elhelyezett, utaslistákból készített adatbázisokat hozzáférhetővé teszi a nyilvánosság, illetve a múzeumba látogatók számára. Az adatbázis könnyen kezelhető, belőle laikusok is előhívhatják bevándorolt őseik, rokonaik adatait. A látogatók érdeklődésének nagyságát az adatok iránt személyesen is tapasztaltam a múlt év júniusában, amikor részt vettem az olasz bevándorlás történetéről az Ellis Island-i múzeumban rendezett kiállítás megnyitásán. Az itt elérhető adatokat magyar amerikaiak is hasznosíthatják gyökereik kereséséhez. Nekünk sem lehet közömbös, hány magyar bevándorolt adatai lesznek elérhetők e múzeum adatbázisában.

Nem tagadom, meghívásuknak e konferenciára azért is örültem, mert alkalomnak véltem arra is, hogy felkeltsem mások érdeklődését is a téma iránt. Remélhetem, hogy néhányan részt vennének a magyar elvándorlók adatbázisának összeállításában. Összefogás valósulhatna meg e

³⁸ Az erre vonatkozó elemzésekről tájékoztat *Robert P. Swierenga*: List Upon List: The Ship Passenger Records and Immigration Research című tanulmánya In *Journal of American Ethnic History*, 1991 vol. 10. Nr. 3. 42—53. p.

nagy volumenű program munkálataira, amely hosszú távon magyar kutatók nagyon fontos és értékes, elismerésre méltó feladata lehetne.

Tudjuk, hogy Európából legtöbbször Brémán és Hamburgon keresztül hajóztak az Egyesült Államokba. Hozzájuk képest eltölpül a Fiume — New York közötti hajózás útvonala. De nem kerülheti el figyelmünket, hogy a Cunard Rt. Fiume — New York vonalán többségében magyar anyanyelvűeket szállított az Egyesült Államokba. Ezért minket érintenek leginkább ez útvonal utaslistáinak adatai, elsősorban tehát a mi feladatunk ez értékek megőrzésének biztosítása. Ne felejtjük el, hogy „források nélkül nincs történelem.” Ha az Ellis Island-i project a Fiume — New York útvonalon közlekedő hajók adatainak feldolgozását mellőzi, ez nem okoz nagy veszteséget a sokmillió európai bevándorlók összességében. Nekünk viszont nagy veszteség a több százezer magyar kihagyása az Egyesült Államokba vándorlók tömegeiből, s így az amerikai népesség történelméből is.

Melléklet

Tájékoztató az UL071219.XLS hajónapló-fájl főbb jellemzőiről

A feldolgozott hajónapló egy borítólapból és 1-56 piros sorszámú lap-párosból áll. A 19 és 23 lapszámú lap-páros hiányzik. A lap-páros első lapján az 1-12, a második lapon a 13-29 számú táblázat-oszlopok találhatók.

A hajónapló 1464 személy adatait tartalmazza. Az Excel-táblázatba konvertált adatfájl adatai:

Fájl-név.....	U1071219.xls
Rekordok száma...	1464
Fájl-méret.....	941,056 bájt

A 29 oszlopos hajónapló fejléc-oszlopainak, az Excel 5.0 táblázat oszlop-jelöléseinek megfeleltetése

Oszlop/Hajónapló	Excel 5.0	Megjegyzés
1. No, on List		
2. Name in Full		
Family Name	A	Családi név
Given Name	B	Kereszt név
3. Age	C	Életkor
Yrs.		
Mos.		Csecsemőknél (kód=9)
4. Sex	D	Nem (kód=m/f)
5. Married or Single	E	Családi állapot (kód)
6. Calling or Occupation	F	Foglalkozás (lista)
7. Able to:	G	Olvasni-írni tudás
Read		(kód=y/n)
Write		
8. Nationality (Country of which citizen or subject)	H	Állampolgárság
9. Race or People	I	Nemzetiség (kód)
10. Last Permanent Residence		Utolsó lakhely
Country.....	J	– ország
City or Town	K	– város, helyiség
11. The name and complete address of nearest relative or friend in country whence alien came		Legközelebbi rokon
	L	– jellege (kód)
	M	– neve
	N	– címe
12. Final Destination	O	Célállomás
State		– város/állam
City or Town		(állam=kód)
13. No, on List		

Oszlop/Hajónapló	Excel 5.0	Megjegyzés
14. Whether having a ticket to such final destination.....	P	Van-e jegye a célíg (kód=y/n)
15. By whom was passage paid.....	Q	Ki fizette a jegyet
16. Whether in possession of \$50, and if less, how much .	R	Van-e 50\$-ja, ha nem, mennyi?
17. Whether ever before in the U.S., and if so when and where.....	S	Volt-e már az US-ban, ha igen: mikor, hol?
18. Whether going to join a relative or friend, and if so what relative or friend	T	Az a személy, akihez megy
and this name (family, given)	U	– kapcsolat jellege (kód)
and complete address	V	– teljes neve
19. Ever in prison or almshouse or institution for care.....	W	– teljes címe
		Volt-e börtönben, menedékházban? (kód)
20. Whether a Polygamist	X	Poligámista-e? (kód)
21. Whether an Anarchist.....	Y	Anarchista-e? (kód)
22. Whether coming by reason of any offer solicitation promise or agreement, express or implied to labor in U.S	Z	Meghívásra, vagy munkaszerződés alapján jött-e az US-ba? (kód)
23. Condition of Health, Mental and Physical.....	AA	Egészségi, mentális és fizikai állapota
24. Deformed or Clipped. Nature, length or time, and cause	AB	Nyomorék, vagy rokkant, jellege, mióta?

Supplemental information required by naturalisation act appr. 6 29. 1904.

Oszlop/Hajónapló	Excel 5.0	Megjegyzés
25. Height.....	AC	Testmagasság
Feet		– láb, inch
Inches		
26. Complexion.....	AD	Arcszín (kód)
27. Color of:		
Hair	AE	Hajszín (kód)
Eyes	AF	Szemszín (kód)
28. Marks of identification.....	AG	Ismertetőjel
29. Place of Birth		Születési hely
Country	AH	– ország
City or Town.....	AI	– város, helység
Remark, comment	AJ	Megjegyzések

Ajánlott és alkalmazott kódok:

Race, People:

01 Hebrew	08 Hungarian	15 Serbian	22 Norwegian
02 Russian	09 Rumanian	16 Italian	23 English
03 Polish	10 Austrian	17 Dutch	24 -----
04 Lithuanian	11 Bohemian	18 Croatian	25 American
05 Greek	12 Slovak	19 Irish	
06 Estonian	13 Lett-latvian	20 Finnish	
07 German	14 Ruthenian	21 Swedish	

Marital Status:

m = married	d = divorced
s = single	n = none
w = widowed	u = unknown

Family Relationships:

00 Self	05 Cousin	10 Friend	15 Nephew
01 Husband	06 Father	11 Wife	16 Mother
02 Brother	07 In-law	12 Sister	
03 Uncle	08 Grandparent	13 Aunt	
04 Son	09 Step-parent	14 Daughter	

Color (eyes/hair):

BK Black	BR Brown	BD Blonde	FR Fair
GR Green	GY Grey	UN Unknown	
BL Blue	RD Red	DK Dark	

Complexion:

01 Light	03 Fair	05 Healthy
02 Dark	04 Fresh	

Kiegészítő kódok:

Remark (AJ) oszlopban:

Cancel az adott sor a hajónaplóban áthúzva

R1 az eredeti nemzetiségi adat „Hebrew” bejegyzéssel felülírva

Általában:

Y yes

N no

00 hiányzó adat

xxx olvashatatlan adat

9xx csecsemők életkora, ahol xx a hónapok száma két számjegyesen

Budapest, 1997. október 30.